

РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ПРАВОМІРНОГО ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ СЛІДЧИМИ ЯК ПРЕДИКТОР ЙОГО ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Чепур О. О.

головний судовий експерт

Полтавський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр

Міністерства внутрішніх справ України

пров. Рибальський, 8, Полтава, Україна

orcid.org/0000-0001-7830-1098

ksenia_koko@ukr.net

Ключові слова: вплив, правомірний психологічний вплив у слідчих діях, слідчі, засоби психологічного впливу слідчого, ознаки ефективності психологічного впливу у слідчому процесі.

Стаття містить виклад опису наукових досліджень і теоретичних узагальнень феномену психологічного впливу у професійній діяльності слідчого. Було встановлено, що більшість досліджуваних надають семантично схожі визначення психологічного впливу, підкреслюючи такі сутнісні його ознаки, як «міжсуб'єктний характер» (у більшості визначень підкреслюється, що це вплив однієї людини на іншу), наявність свідомого наміру у впливі з боку ініціатора, наявність суб'єкта й об'єкта впливу, наявність елементів примусу щодо іншої особи (внесення змін до її поведінки, змушування тощо). Меншість визначень психологічного впливу відображають вплив однієї особи безпосередньо на мисленнєву сферу іншої чи реалізацію впливу засобами фізичної взаємодії. Теоретично обґрунтовано відмінності правомірного і неправомірного впливу у слідчому процесі.

Проаналізовано результати анкетування слідчих, що дозволило виявити специфіку розуміння сутності психологічного впливу респондентами. Встановлені детермінанти, які характеризують, на думку слідчих, поняття правомірного та неправомірного психологічного впливу. Була вивчена відмінність розуміння застосування психологічного впливу у слідчій діяльності, що вирізнялася ознаками законності, тактикою слідчих дій, методами, прийомами та засобами використання впливу. Визначені основні ознаки, які, на думку респондентів, ефективні під час застосування у професійній діяльності слідчими. Основними ознаками ефективного психологічного впливу у слідчих діях встановлені: досягнення його результатів, готовність особистості до співпраці зі слідчим після впливу, надання правдивих свідчень і зміна поведінки особи. Проаналізовано особливості диференціації правомірного і неправомірного впливу у слідчих діях, засобів його реалізації.

Було зроблено висновок, що ознаками ефективного психологічного впливу у слідчих діях виступають досягнення його результатів, готовність особистості до співпраці зі слідчим після впливу, надання правдивих свідчень і зміна поведінки особи під дією слідчого.

UNDERSTANDING THE ESSENCE OF LAWFUL PSYCHOLOGICAL INFLUENCE BY INTERROGATORS AS A PREDICTOR OF ITS EFFECTIVE USE IN PROFESSIONAL FIELD

Chepur O. O.

Chief Forensic Expert

Poltava Research Forensic Center Ministry of Internal Affairs of Ukraine

lane Rybalsky, 8, Poltava, Ukraine

orcid.org/0000-0001-7830-1098

kсенia_koko@ukr.net

Key words: *influence, lawful psychological influence in interrogation actions, interrogators, means of psychological influence of the interrogator; signs of efficiency of psychological influence in the interrogation process.*

The article contains exposition of description of scientific researches and theoretical generalizations of the phenomenon of psychological influence in professional activity of investigator. It was set that the most investigated give alike determinations of psychological influence semantically, underlining here such his individual signs as “intersubject character” (it is underlined in most determinations, that it is influence of one man on other), presence of conscious intention in influence from the side of initiator, presence of subject and object of influence, presence of elements of compulsion in relation to other person (making alteration to her behavior, compulsion, and others like that). Minority of determinations of psychological influence, certainly, that represent influence of one person directly on the sphere of thinking other, or realization of influence of physical cooperation facilities. In theory the differences of legitimate and illegal influence are reasonable in an inquisitional process. The results of questionnaire of investigators, that allowed to educe the specific of understanding of essence of psychological influence respondents, are analysed. Set signs that characterize, in opinion of investigators, concept of legitimate and not legitimate psychological influence. There was the studied difference of understanding of application of psychological influence in inquisitional activity, that was distinguished by the signs of legality, tactics of inquisitional actions, methods, receptions and facilities of the use of influence. Certain basic signs that in opinion of respondents are effective during application in professional activity by investigators. By the basic signs of effective psychological influence in inquisitional actions were set: achievement of his results, readiness of personality to the collaboration with an investigator after influence, summer residence of truthful testimonies and change of behavior of person. The features of differentiation of legitimate and illegal influence are analysed in inquisitional actions, facilities of his realization. As a result was drawn conclusion, that as signs of effective psychological influence the achievements of his results come forward in inquisitional actions, readiness of personality to the collaboration with an investigator after influence, a summer residence of truthful testimonies and change of behavior of person are under the action of investigator.

Постановка проблеми. Проблема впливу з боку правоохоронних органів на учасників кримінального судочинства завжди була гострою й актуальною, що зумовлено самою специфікою цієї професійної діяльності та цього процесу. Робота слідчого дуже різноманітна і складна, має цілу низку рис, які відрізняють її від більшості інших професій. Постійне виконання службових обов'язків передбачає наявність об'єктивних труднощів і необхід-

ності серйозних обмежень: замалу кількість часу для спілкування з рідними та друзями; необхідність відмови від деяких потреб і бажань заради службових інтересів; специфічне коло спілкування, що найчастіше складається з осіб, які беруть участь у розслідуванні злочинів, а це накладає відбиток на стиль спілкування з іншими особами. Такі особливості професійної діяльності слідчого, з одного боку, актуалізують необхідність застосування різних

засобів психологічного впливу на підозрюваного з метою отримання необхідних для слідчого процесу свідчень, з іншого – сприяють підвищенню у нього психологічної напруги та можуть провокувати небажані прояви у його професійній діяльності, що й актуалізує питання правомірності та допустимості психологічного впливу у слідчих діях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сутність психологічного впливу у слідчій діяльності тривалий час виступає предметом дослідження науковців. В.О. Коновалова, В.Ю. Шепітько вказують, що сутність психологічного впливу визначається комплексом прийомів, спрямованих на діагностику психічного стану особистості свідка, обвинуваченого, підозрюваного і вибором найбільш ефективних прийомів виконання слідчої дії [4]. Ф.М. Сокиран під психологічним впливом на досудовому слідстві розуміє комплекс прийомів, які застосовуються у процесі передачі, опрацювання та використання доказової інформації, викликаючи відповідну реакцію, що дозволяє діагностувати психічний стан особи, контролювати хід її думок, ставлення до певних фактів для зміни її поведінки в напрямі одержання правдивої та повної інформації [6]. Н.Є. Мілорадова [5] зауважує: необхідність застосування психологічного впливу у слідчих діях зумовлена тим, що більшість підслідних чинять протидію слідству. Ця протидія виступає у різноманітних формах: ухилення (завульованої відмови брати участь у розслідуванні злочину); опору (відвертої відмови виконувати законні вимоги слідчого); перешкоди (протидії шляхом застосування активних дій).

Важливим виступає питання правомірності чи неправомірності застосування психологічного впливу у діяльності слідчого. Узагальнивши наукові позиції вчених (О.О. Бабенко, В.Г. Гончаренко, О.В. Землянська [1–3]), можемо зазначити, що критеріями правомірності застосування психологічного впливу у слідчих діях виступають: 1) правомірне використання впливу, тобто дозволяється застосовувати будь-які психологічні впливи, за винятком насильства, погроз та інших незаконних заходів; 2) можливість або неможливість свободи вибору особою своєї позиції у спілкуванні, висловлювань, вчинків, поведінки, якщо певні обмеження прямо не передбачені законом; 3) відсутність психологічного чи фізичного насильства, що передбачає неможливість піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, яке принижує її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу за принизливих умов, примушувати до дій, що принижують її гідність; 5) правомірна психологічна дія не допускає ні обману, ні недобросовісності у взаєминах із допитуваними; 6) кожную дію і вплив слідчого на допитуваного, які суперечать

вимогам закону і його професійній етиці. Ефективність застосування правомірного психологічного впливу слідчими насамперед зумовлена специфікою чіткого й однозначного розуміння цього явища працівниками, що і зумовило актуальність нашого дослідження.

Мета статті – проаналізувати особливості розуміння сутності психологічного впливу слідчими щодо підозрюваних як умови ефективного його застосування.

Виклад основного матеріалу. Дослідження особливостей розуміння психологічного впливу у професійній діяльності слідчого на прикладі слідчих дій здійснювалося впродовж 2017–2019 рр. Експериментальну групу склали 106 працівників слідчих органів національної поліції України Полтавської та Харківської областей. У вибірці 62 досліджувані працюють на посаді слідчих і 44 – займають більш високі посади (старшого слідчого, керівника підрозділів); 72 респонденти є молодими спеціалістами (мають стаж роботи на посаді до 3 років включно) і 34 умовно визначені нами як досвідчені фахівці. В емпіричному дослідженні використана комплексна методика вивчення розуміння сутності та детермінант психологічного впливу слідчих щодо підозрюваних (на прикладі слідчих дій). Як діагностичний інструмент вивчення детермінант психологічного впливу використані: методика діагностики мотивації досягнення успіху (Т. Елерс), методика діагностики типових способів поведінки у конфліктних ситуаціях К. Томаса (адаптація Н.В. Гришиної), Методика Леонгарда-Шмішека та «Діагностика міжособистісних відносин» (Л.М. Собчик), проте ця сукупність методик, розкриваючи особливості чинників впливу, не відображає якісне його розуміння досліджуваними. З метою вивчення специфіки розуміння сутності правомірного психологічного впливу слідчими нами використано розроблену анкету, направлену на вивчення специфіки розуміння психологічного впливу респондентами, специфіки його використання й оцінки ефективності. Ця анкета має пошуковий характер і направлена на збір різноманітного діагностичного матеріалу. Її формат відповідає усталеним у психологічній науці вимогам до такого інструментарію і не передбачає стандартизації. Анкета містить 54 запитання із різними варіантами відповіді, що стосуються специфіки розуміння і застосування психологічного впливу. Відповідно, наша публікація відображає окремий аспект комплексного емпіричного дослідження – висвітлення результатів розуміння сутності психологічного впливу слідчими за результатами аналізу даних анкетування.

Розглянемо визначення психологічного впливу, надані досліджуваними та подані у табл. 1.

Таблиця 1

**Розуміння змісту
психологічного впливу слідчими**

Визначення	n	%
дія на психічний стан особи	32	30,3%
вплив на особу з використанням психологічних засобів	22	20,8%
вплив на психічний стан інших людей	16	15%
словесний (вербальні дії чи слова) вплив	8	7,9%
тиск на опонента шляхом застосування впливу	6	5,7%
моральний тиск на особу	4	3,8%
вплив на хід думок	2	1,8%
примус шляхом впливу на волю людини	2	1,8%
навіювання співрозмовнику власної думки	2	1,8%
вплив на поведінку без фізичного контакту	2	1,8%
сукупність прийомів і методів дії на поведінку людини	2	1,8%
відсутня відповідь	6	5,7%

Як видно з табл. 1, більшість досліджуваних надають семантично схожі визначення психологічного впливу, підкреслюючи такі сутнісні його ознаки, як «міжсуб'єктний характер» (у більшості визначень підкреслюється, що це вплив однієї людини на іншу), наявність свідомого наміру у впливі з боку ініціатора, наявність суб'єкта й об'єкта впливу, наявність елементів примусу щодо іншої особи (внесення змін до її поведінки, змушування тощо). Меншість визначень психологічного впливу відображають вплив однієї особи безпосередньо на мисленеву сферу іншої чи реалізацію впливу засобами фізичної взаємодії. Тож досліджувані експериментальної групи визначають психологічний вплив у слідчих діях семантично близькими поняттями, акцентуючи увагу на його інтерактивному та інтенційному характері.

У табл. 2 подано визначення правомірного психологічного впливу, визначені за підсумками анкетування.

Як видно з табл. 2, досліджувані експериментальної групи у визначення правомірного психологічного впливу вкладають дещо іншу семантику порівняно із психологічним впливом загалом, а сама семантика його розуміння суперечлива та дифузна у групі респондентів. Так, найбільш суттєвими його ознаками є законність (39,66%, n=42) та застосування висловлювань неправди та вплив на моральний стан (15%, n=16). Тобто, з одного боку, у цих двох найбільш виражених серед досліджуваних визначеннях правомірного психологічного впливу відображені найбільш суттєві його характеристики – законність та інтенційний характер, з іншого – ці два визначення не поєднані між собою. Тобто найбільша частина респондентів

(39,66%, n=42) під правомірним впливом розуміє «дещо законне», яке, однак, не диференційоване і не зрозуміле для них самих. Натомість інша велика група респондентів у цьому понятті вбачають лише інтенційну характеристику впливу, залишаючи поза увагою його іншу важливу ознаку – правомірність. Таке поєднання показників засвідчує фрагментарність розуміння сутності правомірного психологічного впливу серед досліджуваних і дозволяє нам акцентувати увагу на цьому питанні з огляду на його важливість. Також виявлено, що 9,8% (n=10) представників вибірки не мають уявлення про правомірний психологічний вплив у слідчих діях і, відповідно, його не використовують.

Таблиця 2

**Визначення правомірного
психологічного впливу слідчими**

Визначення	n	%
вплив у межах закону	42	39,6%
застосування висловлювань неправди, вплив на моральний стан	16	15%
все, окрім насильства, шантажу, погроз	7	6,6%
вплив без психологічного тиску	7	6,6%
вплив, що не принижує честь і гідність особи	4	3,8%
достатній психологічний вплив	4	3,8%
вплив на емоційну сферу особи	4	3,8%
переконання	2	1,8%
детальне роз'яснення наслідків	2	1,8%
коректність такого впливу	2	1,8%
який не впливає на особисте життя	2	1,8%
такого не існує	4	3,8%
відсутня відповідь	10	9,8%

Інші визначення правомірного психологічного впливу, подані учасниками анкетування, фактично відображають його окремі сторони (вплив на іншу людину, переконання, коректний вплив тощо), проте особливістю визначення саме цього поняття виступає наявність семантики «обмеження» (використання часток «не», «без» і «окрім») у визначеннях («все, окрім насильства, шантажу, погроз» (6,6%, n=7), «вплив без психологічного тиску» (6,6%, n=7), «вплив, що не принижує честь і гідність особи» (3,8%, n=4)). Наявність «обмеження», відсутня повністю у визначенні психологічного впливу загалом, активно проявляється в семантиці, пов'язаній із «правомірністю». Тобто на рівні семантики й узагальненого смислового відображення правомірність як категорія у свідомості слідчих пов'язана із фактом обмеження, заперечення незаконного, що доводиться формулюваннями правомірного психологічного впливу.

Нами вивчені відмінності правомірного та неправомірного психологічного впливу, подані в табл. 3.

Таблиця 3
Відмінності правомірного та неправомірного психологічного впливу

Відмінність	п	%
Законність (неправомірний обмежує права і свободи громадян, а правомірний – ні)	64	60,1%
Відрізняється методами, прийомами та засобами	20	18,9%
Відрізняється тактикою дій слідчого	12	11,3%
Частково відрізняється (без пояснення)	8	9,7%

Як свідчать дані табл. 3, основною відмінністю правомірного і неправомірного психологічного впливу у слідчих діях, на думку досліджуваних (60,1%, n=64), виступає критерій законності – наскільки цей вплив порушує (обмежує, перешкоджає реалізації) права особистості. Відповідно, правомірний вплив не порушує права, а неправомірний порушує. Значна частина досліджуваних вбачає відмінність між цими феноменами у прийомах і засобах його реалізації (18,9%, n=20) та тактиці (11,3%, n=12). По суті ці всі варіанти відповідей досліджуваних відповідають теоретичним положенням сутності психологічного впливу у слідчих діях, що свідчить про загальне адекватне розуміння його сутності досліджуваними. Проте такі варіанти є неповними, адже правомірний психологічний вплив у слідчому процесі дійсно відрізняється за критерієм законності, проте залежно від рівня відповідності законодавчій базі він передбачає застосування тих чи інших стратегій, тактик і методів. Тож більшість досліджуваних правильно визначили основні критерії правомірного психологічного впливу, проте диференціювали їх надмірно.

Нами визначено перелік засобів і технік впливу у слідчих діях, які є не правомірними у будь-якому разі, що представлено у табл. 4.

Як свідчать дані табл. 4, найбільш неправомірними з погляду слідчих вважаються такі техніки та засоби, як погрози (26,4%, n=28), залякування (18,9%, n=20), приниження людської гідності та честі (17%, n=18), шантаж (15,1%, n=16), образа (9,4%, n=10) та обман (9,4%, n=10). Інші види психологічного впливу з боку слідчих (наприклад, психологічне насилля, вплив на особисте життя тощо) також вважаються неправомірними, хоча і менше згадуються в анкетуванні. Імовірно, йдеться не стільки про менший неправомірний характер, скільки про меншу частоту використання у професійній діяльності слідчих. Такі засоби впливу оцінюються слідчими як неправомірні з огляду на те, що порушують честь і гідність особи, її психологічне благополуччя, дозволяють «втягувати» третіх осіб до процесу слідчих дій тощо. З огляду на таку оцінку цих засобів

впливу у слідчих діях вони не часто використовуються слідчими, котрі більше налаштовані на правомірні засоби впливу на підозрюваного.

Таблиця 4
Засоби психологічного впливу, що розцінюються досліджуваними як неправомірні в будь-якій ситуації професійної діяльності

Засіб впливу	п	%
Погрози	28	26,4%
Залякування	20	18,9%
Приниження людської гідності та честі	18	17%
Шантаж	16	15,1%
Образа	10	9,4%
Обман	10	9,4%
Маніпулювання	8	7,5%
Психологічне насилля	6	5,7%
Примус до дачі конкретних показань	6	5,7%
Вплив на особисте життя та рідних	6	5,7%
Тиск із метою отримання викривлених даних	4	3,8%

Примітка: відсоткове значення вираженості показників табл. 4 сумарно перевищує 100%, оскільки досліджувані мали можливість обирати кілька варіантів відповіді одночасно

У табл. 5 подано ознаки, за якими слідчі оцінюють психологічний вплив на підозрюваного як ефективний.

Таблиця 5
Ознаки ефективності застосування психологічного впливу слідчими

Ознаки ефективності впливу	п	%
Досягнення результатів (мети) психологічного впливу	30	28,3%
Готовність до співпраці особистості	16	15%
Надання правдивих показань	8	7,5%
Вплив на психічний стан особи	6	5,7%
Зміна поведінки особи	6	5,7%
Поодинокі ознаки	14	13,2%
Відсутня відповідь	34	24,6%

Як свідчать дані табл. 5, основними ознаками ефективного психологічного впливу у слідчих діях виступають досягнення його результатів (28,3%, n=30), готовність особистості до співпраці зі слідчим після впливу (15%, n=16), надання правдивих свідчень (7,5%, n=8) і зміна поведінки особи (5,7%, n=6). Щодо поодиноких випадків ефективності впливу респонденти зазначили розуміння співрозмовника, маніпулятивний стан, сукупність інших ознак тощо.

Висновки та перспективи подальших розвідок у досліджуваному напрямі. Більшість досліджуваних надають семантично схожі визна-

чення психологічного впливу, підкреслюючи такі сутнісні його ознаки, як «міжсуб'єктний характер», наявність свідомого наміру у впливі з боку ініціатора, наявність суб'єкта й об'єкта впливу, наявність елементів примусу щодо іншої особи, націленість на досягнення мети, звернення до моральної сторони об'єкта впливу тощо.

Найбільш суттєвими ознаками правомірного психологічного впливу є його законність та інтенційний характер, що, однак, часто семантично не поєднуються у слідчих, котрі визначають вплив або як «дещо законне», або ж як засіб досягнення мети у процесі слідства. Особливістю розуміння поняття правомірного впливу виступає наявність семантики «обмеження» та заперечення незаконного. Основною відмінністю правомірного і неправомірного психологічного впливу у слідчих діях виступає критерій законності – наскільки цей вплив порушує права особистості.

Як критерії ефективності застосування психологічного впливу слідчим визначаються його правомірність, направленість на досягнення бажаного результату, зумовленість психологічними характеристиками слідчих, отримання правдивих свідчень і відповідність ситуації професійної діяльності. Ознаками ефективного психологічного впливу у слідчих діях виступають досягнення його результатів, готовність особистості до співпраці зі слідчим після впливу, надання правдивих свідчень і зміна поведінки особи під дією слідчого.

Проблема розуміння і застосування сутності психологічного впливу слідчими залишається маловивченою і потребує подальших розвідок, направлених, зокрема, на дослідження специфіки використання різних методів впливу слідчими, розробку параметрів його ефективності, що і виступатиме предметом наукових пошуків автора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко О.О. Теоретичний аналіз можливості використання психологічного впливу у роботі слідчого під час проведення допиту. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2017. Вип. 6. С. 160–164.
2. Гончаренко В.Г., Гончаренко С.В. Критерії допустимості психологічного впливу на досудовому слідстві. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 3. С. 107–116.
3. Землянская Е.В. Судебно-психологическая экспертиза личности. *Вестник по педагогике и психологии Южной Сибири*. 2016. № 2. С. 79–87.
4. Коновалова В.О., Шепітько В.Ю. Юридична психологія : підручник. Харків : Право, 2008. 240 с.
5. Мілорадова Н.Е. Особливості діяльнісного компонента професіогенезу слідчих органів досудового розслідування. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 1. Т. 1. С. 188–193.
6. Сокиран Ф.М. Характеристика тактичних прийомів психологічного впливу у криміналістичній діяльності слідчого. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 1 (21). С. 45–52.

REFERENCES

1. Babenko O.O. Teoretychnyi analiz mozhlyvosti vykorystannia psykholohichnoho vplyvu u roboti slidchoho pid chas provedennia dopytu [There is a theoretical analysis of possibility of the use of psychological influence in-process investigator during realization of interrogation]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Psykholohichni nauky*. 2017. Vyp. 6. S. 160–164. [in Ukrainian]
2. Honcharenko V.H., Honcharenko S.V. Kryterii dopustymosti psykholohichnoho vplyvu na dosudovomu slidstvi [Criteria of admission of psychological influence are on pre-trial investigation.]. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy*. 2010. № 3. S. 107–116. [in Ukrainian]
3. Zemlianskaia E.V. Sudebno-psykholohicheskaia ekspertyza lychnosty [Judicial psychological examination of personality]. *Vestnyk po pedahohyke y psykholohyy Yuzhnoi Sybyry*. 2016. № 2. S. 79–87. [in Ukrainian]
4. Konovalova V.O., Shepitko V.Iu. Yurydychna psykholohiia [Legal psychology]: pidruchnyk. Kharkiv: Pravo, 2008. 240 s. [in Ukrainian]
5. Miloradova N.E. Osoblyvosti diialnisnoho komponenta profesiohenezu slidchykh orhaniv dosudovoho rozsliduvannia [Features of activity of component of professionalism of investigative agencies of pre-trial investigation]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii*. 2019. № 1. T. 1. S. 188–193. [in Ukrainian]
6. Sokyran F.M. Kharakterystyka taktychnykh pryiomiv psykholohichnoho vplyvu u kryminalistychnii diialnosti slidchoho [Description of tactical receptions of psychological influence is in criminalistics activity of investigator]. *Kryminalistychnyi visnyk*. 2014. № 1 (21). S. 45–52. [in Ukrainian]